

УДК 81'27+161.2+111.133.1

Т.І. НІКІШИНА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології
Бердянського державного педагогічного університету*

ЛЕКСИЧНІ ПОЛЯ КОНЦЕПТІВ СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ В УКРАЇНСЬКОМУ, АНГЛІЙСЬКОМУ, ФРАНЦУЗЬКОМУ ПОЛІТИЧНИХ ДИСКУРСАХ

У статті зроблено спробу конструювання лексичних полів концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ шляхом виділення їх концептуальних шарів (на матеріалі політичного дискурсу Великої Британії, України, Франції початку ХХІ ст.). Визначено наявні мікрогрупи в наведених парцелах, з'ясовано релевантні та окремі складові лексичних полів концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в трьох мовах.

Ключові слова: концепт, поле, дискурс, парцела, мікрогрупа.

Утворення та специфіка функціонування концепту – складні та багатоаспектні явища. Завдяки багатшаровій структурі, культивуванню у своєму змісті національної пам'яті та ідентичності, маніпулятивним можливостям названа лінгвістична категорія постала у центрі уваги лінгвістів, починаючи з кінця ХХ ст. Непростою та цікавою була й залишається проблема теоретичного обґрунтування концептосфери, яку порушено в працях багатьох мовознавців, зокрема Н. Арутюнової, А. Вежбицької, О. Кубрякової, Д. Лихачова, В. Маслової, З. Попової, Т. Радзієвської, Й. Стерніна, В. Телії та ін. Особливостям та складності явища політичного дискурсу присвячено наукові студії таких лінгвістів, як В. Дем'янков, І. Ільїн, В. Карасик, Л. Нагорна, Г. Почепцов, В. Різун, К. Серажим, І. Уханова-Шмигова, О. Шейгал та ін. Дискусії, які продовжуються в лінгвістиці, відсутність лінгвістично-історіографічних праць, які безпосередньо були б пов'язані з проблематикою використання концептів у політичному дискурсі, недостатня опрацьованість ряду питань спонукають до подальших пошуків у цьому напрямі.

Концепт СВОБОДА відзначається високим ступенем значущості у національній та міжкультурній взаємодії, цінністю для всіх соціумів. Дослідження, об'єктом яких є концепт СВОБОДА, скеровані на специфічні ознаки та сфери уживання цього явища (праці А. Вежбицької, А.С. Солохіної, О.Г. Лісіцина, О.М. Руденко). Однак деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими, які визначають актуальність статті.

Мета статті полягає у виявленні характерних лексичних полів концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ (на матеріалі політичного дискурсу Великої Британії, України, Франції початку ХХІ ст.).

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати зміст концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в трьох мовах на основі лексичних значень слів-репрезентантів;
- 2) сконструювати лексичні поля СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ шляхом виділення їх концептуальних шарів;
- 3) виокремити наявні мікрогрупи у визначених парцелах;
- 4) з'ясувати релевантні та окремі складові лексичних полів концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в трьох мовах.

У сучасній лінгвістиці перевага надається структуруванню польової моделі мови, яка конструює систему мови як безперервну сукупність полів, що взаємно переходять своїми периферійними зонами і мають багаторівневий характер [1, с. 38]. Розуміючи поле як сукупність «мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді також спільністю формальних показників) і таких, що відображають понятійну, предметну чи функціональну схожість позначувальних явищ» [2, с. 380], зазначаємо його характерні ознаки:

1. Сукупність семантичних функцій в елементах.
2. Взаємодія граматичних та лексичних елементів.
3. Членування центру (ядро) – периферія; поступові переходи від одних групувань до інших, частковий перетин, загальні сегменти [3, с. 17].

Лексичні поля, які репрезентують концепти СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ, здебільшого конструюються лексико-синтагматично. Складна побудова полів засвідчує високу значущість для національної свідомості та міжкультурної комунікації. Уживання номенів концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в будь-якому контексті актуалізується в певних тематичних групах, а саме: суспільно-політичній, особистісно орієнтованій, філософській, юридичній, історичній, розмовно-побутовій. Відповідно до предмета нашого дослідження та щільності концептів, вважаємо за доцільне сконструювати польову модель, орієнтовану на сферу політики. Матеріалом для визначення корпусів елементів лексичних полів *свобода*, *freedom*, *liberté* слугував лексичний матеріал, зафіксований у різних словниках, а також у текстах політичної тематики.

Словникові дефініції ключових слів *свобода*, *freedom*, *liberté* [4; 5; 6] як засоби репрезентації знання мають спектр загальних тлумачень та специфічних рис для конкретної мови. Релевантним значенням, характерним для досліджуваних лексем, є відсутність будь-якого подразника (у різних сферах життя), котрий обмежує, пригноблює, надає невідгідні умови життя особистості або суспільства. Відмінності в поясненнях полягають у визначенні об'єкта надання свободи (суспільство (укр. *свобода*), індивідуальна свобода (англ. *freedom*) або сукупність різних свобод (франц. *liberté*). Менш уживані дефініції з різними відтінками розкривають *свобода*, *freedom*, *liberté* як полісемічні слова з відбиттям національної специфіки.

Аналізуючи синоніми, які формулюють семантичне поле лексеми *свобода*, звернемо увагу на відсутність абсолютного синоніма. Однак, на думку багатьох лінгвістів (А. Вежбицька, О. Лісіцин, А. Солохіна), близьким за лексичним значенням є слово *воля*. На думку А. Солохіної, *свобода* та *воля* – номени одного концепту; сучасне бачення свободи полягає в можливості діяти без перепон, за бажанням (не зашкоджуючи інтересам іншої особистості), а *воля* розуміється як безмежна свобода дій. У свою чергу Н. Катаєва відносить *свободу* та *волю* до різних концептів, указуючи на частковий збіг в окремих фрагментах, які зазначають універсальну ідею самостійності, незалежності [7, с. 7]. Аналогічно змістовою парою є англіцизми *freedom* – *liberty*. На думку дослідників (А. Вежбицька [8], А. Солохіна [9]), ці лексеми близькі за своєю семантикою з притаманною тотожністю значень, як і для українських слів. Відмінність полягає у сфері апелювання номену, зокрема *liberty* традиційно використовується в стійких словосполученнях та назвах прецедентних явищ (*Statue of Liberty*; *Liberty Bell*). Таким чином, *freedom* характеризується індивідуальністю, наявністю права на особисту свободу, у той час як *liberty* – спеціалізується на праві суспільства. Відзначимо, що у французькій мові слово *liberté* не має яскраво вираженої смислової пари в порівнянні з українською та англійською мовами.

Лексичні поля «свобода», «freedom», «liberté» містять парцели – групи лексичних одиниць та усталених словосполучень, об'єднаних загальним значенням, які, у свою чергу, складаються з мікрополів. Виокремлення груп базується на мовному матеріалі, який використовується в політичних текстах Великої Британії, України, Франції.

У складі досліджуваних полів ми виділили **парцелу «Суспільно-політичне життя»**, яка містить мікрогрупи, які є загальними для полів «свобода», «freedom», «liberté»:

– конституційна (законна) свобода:

а) прагнення гарантувати свободи та права громадянина: *законні інтереси, відновлення свободи, політична воля та ін.; exemption, unhampered, to revolt, to rebel etc.; pouvoir, garantir, protéger, empêcher etc.;*

б) відсутність прав та свобод громадянина: *свавілля, дискримінація та ін.; to obey, to submit, to discriminate etc.; violemment, puissance, l'arbitraire etc.*;

в) здатність до відкритого вираження власної думки: *свобода зібрань, майдан, ініціатива та ін.; selection, to let (in, through, by), to permit etc.; levier, possibilité, option, alternative etc.*;

г) захист прав та свобод громадянина: *свобода від порушень, сторож свободи та ін.; charge, opportunity, possibility, chance etc.; la liberté de la contrefaçon, le gardien de la liberté etc.*;

д) принцип демократії: *демократія, незалежність, лібералізм, автономія, суверенітет та ін.; freedom, liberty, independence, autonom, etc.; libération, indépendance, l'égalité, démocratie etc.*;

е) зловживання, небезпека: *тоталітаризм, корупція, олігархія, деспот, тиран та ін.; lack of freedom, corruption, compulsion, restriction, limitation, insecurity etc.; atteintes à la sécurité, honte, discrimination, autorité, anarchie etc.*;

– економічна діяльність:

а) самостійність, фінансова незалежність: *свобода підприємницьких можливостей, свобода переміщення грошей, свобода заробляти гроші та ін.; deregulation, free-hand, free trade, tax-free, free-sheets etc.; franchise, permission, gratuit, l'autonomie, concurrences à outrance etc.*;

б) позитивний результат, вигода: *стабільність, свобода торгівлі, свобода обміну послугами, свобода пересування капіталу, вільна торгівля та ін.; duty-free, quota-free, carte blanche, license, financial independence, freedom of trade etc.; licence, première, libre-échange, carte blanche etc.*;

– свобода як суспільно-політичне життя нації:

а) високий ідеал: *демократичний рівень, європеїзація, демократичні стандарти, соборність та ін.; Government support, constitution, ideal, opportunity, flame of Liberalism etc.; le flambeau du progrès, niveau démocratique, l'europanisation et les normes démocratiques, les aspirations etc.*;

б) ілюзорність, розчарування: *плюралістична демократія, несвобода, безвольність, пригнічення та ін.; lack of freedom, lack of will, distress, depression, burden, strain etc.; violences, anti-libéralisme, défigurée, l'arrogance, racisme etc.*;

в) цінність: *пріоритетність свобод, важливість, почесне право, привілеї та ін.; liberation, will, bravery, fetc.; misérable, liberté, générosité etc.*;

г) справедливість: *справедливість, відповідальність, символ віри у свободу, чесність та ін.; correctness, principles of freedom, fairness, responsibility etc.; l'équité, la responsabilité, symbole de la foi dans la liberté, l'honnêteté etc.*;

До загальних мікрогруп додаємо характерні для полів «freedom», «liberté»:

– міжнародний простір:

а) спостереження за станом демократії в інших країнах: *universal liberty, equity, result, illiberal, relinquish etc.; limité, mobilisée, conquérir, blocage etc.*;

б) прагнення до укорінення демократії в інших країнах: *peace, deliverance, correctness, disentanglement, equity, strong-arm etc.; exoneration, justifier, abandon, liberation, exemption, démêlage, l'équité, puissance, influence etc.*;

Мікрогрупи, які властиві лише для лексичного поля «freedom»:

– внутрішня політика держави:

а) уряд сприяє розвитку демократичного ладу країни: *occasion, permission, permitter, to recover, defence, open, additional freedom, free care etc.*;

б) уряд перешкоджає розвитку демократичного ладу країни: *blank-check, subjugation, confine, restriction, uncontrol, dependency, unprecedented attack etc.*;

– діяльність місцевих органів: *skip, self-government, to fence oneself etc.*;

– академічна свобода: *independent schools, free tests, free school meals, academic freedom and the independence of scientific, freedom to innovate etc.*

Лексичному полю "liberté" притаманні такі специфічні мікрогрупи:

– загальнолюдська цінність: *la démocratisation culturelle, mondialisation, une démocratie exemplaire, pointe, décharge, assistance, dispense etc.*;

– свобода республіки: *souveraineté, intransigeante, le plus libéral etc.*

Парцела «Особистісна діяльність (внутрішня/зовнішня)» поділяє свободу на внутрішню (відсутність залежності від утисків, самостійність; синонімічне поняттю «воля») та зовнішню (легкість, відсутність труднощів; простота). Виокремлена група містить мікрогрупи, які є загальними для полів «свобода», «freedom», «liberté»:

I. Зовнішня особистісна діяльність:

– **здатність вільно діяти:**

а) незалежний спосіб життя: *свобода пересування, свобода дії, свобода вибору та ін.; responsibility, decisions, choice, life, free will etc.; la liberté de circulation, la liberté d'action, liberté de choix, volontaire, bénévolé, séparatiste etc.;*

б) діяльність без відповідальності: *звільнення, необов'язковість, відсутність обмежень та ін.; elusion, lam, cop-out, impudence, daring, to unwrap oneself, to unswaddle oneself etc.; laisser-aller, latitude, exigence de libération etc.;*

в) діяльність у певних рамках (характерна лише для поля «liberté»): *faculté, loisir, relaxation, marge;*

– **вільне пересування:** *вільний перетин кордонів, вільне пересування та ін.; escape, bypassing, free admissions, free-ride, walked free, freedom of movement etc.; passage libre des frontières, échappent, en contournant, entrées gratuites etc.;*

– **манера поведінки:** *пішучість, ініціативність, простота, привільно, розкумість, натуральність та ін.; abandon, artlessness, birdbrain, floozy etc.; désinvolture, familiarite, irreverence, impudicité, aisance, sans-façon etc.;*

До лексичного поля «freedom» відносимо такі специфічні мікрополя:

– **професійна діяльність:** *martinet, troublemaker, thrall, vacant etc.;*

Для лексичного поля «liberté» характерне мікрополе:

– **можливість вільного вибору:** *volonté, augmentation, dilatation etc.;*

II. Внутрішня особистісна діяльність:

– **моральна категорія:** *групові та індивідуальні свободи та ін.; need, avant-garde, libertine etc.; la liberté individuelle, le droit à la vie privée etc.;*

– **психічний стан:** *вимога, щирість, сором, примха та ін.; access, pride, audacity, boldness etc.; hardiesse, indifference, aptitude, aise, confort, intimité etc.;*

– **свобода думки:** *вільнодумство, свобода совісті, свобода духовна, свободи та ін.; come-off, will power, independent minds, clear, discretion etc.; libre arbitre, rondeur, la liberté de conscience, la liberté de la volonté etc.*

Основне вираження **парцели «Просторова необмеженість»** відображається в юридичному трактуванні свободи, яке використовується в багатьох політичних текстах. Виокремлена група містить мікрогрупи, які є загальними для полів «свобода», «freedom», «liberté»:

– **місця та процеси позбавлення свободи:** *арешт, заслання, в'язниця, окупація та ін.; arrest, occupation, prison, cell, sanctum, clarifier etc.; libertés conditionnelles, prisonniers, ghettos, bouché, chantage etc.;*

– **необмежене використання об'єкта:** *завоювання, панування, фашист, володар, звільнення та ін.; restraint, hindrance, intruder, absolver, subjugation etc.; bonheur, licenciements, débarrassé, dispense, conquête, domination, vacances etc.;*

До загальних мікрогруп додаємо характерні для поля «свобода»:

– **вільний час:** *вільний час, вільність, необдуманість.*

Парцелу «Залежність від суб'єкта» виокремлюємо, виходячи з історичного аспекту використання свободи та збереження етимологічного значення лексеми в сучасній дефініції. До поданої парцели відносимо такі мікрогрупи:

характерну для поля «свобода»:

– **залежність від рабства:** *поневолення, визволитель, рятівник, розкріпачення, невільниця, рабня, наймит, виняток, маріонетка та ін.;*

характерну для полів «freedom», «liberté»:

– **незалежність від обов'язків, персони:** *freedom from prosecution, dodging etc.; manumit, unfetter, isoler etc..*

Парцела «Свобода слова» формується на основі ключового ідентифікатора концепту СВОБОДА в політичному дискурсі – свободи слова. Автори промов, використовуючи стійке

метафоричне об'єднання *свобода слова*, звертають увагу на досягнення демократичних принципів країни. Група містить мікрогрупи, характерні для лексичних полів «свобода», «freedom», «liberté»:

– **вільний доступ до інформації:** *свобода преси, інформаційна свобода, гласність, свобода інформації, свобода друку та ін.; free press, freedom of the press, Freedom of Information etc.; liberté de la presse, la liberté d'information etc.;*

– **свобода вираження:** *вільне висловлювання своєї позиції, свобода слова, відсутність цензури та ін.; freedom of speech, absolute exemption, freedom of speech, opinion, free expression etc.; libre expression de leur position, la liberté d'expression, pas de censure, l'exonération absolue, d'opinion etc.;*

До загальних мікрогруп додаємо характерну для поля «свобода»:

– **показник демократичного ладу країни:** *дієвість, свобода діяльності ЗМІ, незалежність в роботі журналістів, незалежні ЗМІ, феномен та ін.;*

– **плекання та захист:** *свобода медіа, відкритість, перешкоди в медіа, тиск на медіа, захист свободи ЗМІ та ін.*

Отже, засоби мовної об'єктивації концептів СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ об'єднуються в лексичні поля, які відображають понятійну, предметну чи функціональну схожість явищ. Лексичні поля СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ становлять великий фрагмент системи української, англійської, французької мов відповідно та здебільшого спрямовані на суспільно-політичне життя суспільства, індивіда. Це пояснюється важливістю та цінністю незалежного стану країни від обмежуючих факторів. Значною кількістю лексем наділена група діяльності особистості, а саме манера поведінки, оскільки від вибору форми поведінки залежить результат комунікації. Перспективами дослідження є поглиблений аналіз лінгвокультурних концептів і концепту СВОБОДА зокрема.

Список використаних джерел

1. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи / И.А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. – 171 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 2003. – 608 с.
3. Попова З.Д. Лексическая система языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Изд. Воронежского ГУ, 1984. – 148 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. The American Heritage Dictionary of the English Language [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.houghtonmifflinbooks.com/epub (Останнє звернення 12.10.2016).
6. Dictionnaire de l'Académie française. – 9ème édition. – P.: Editions Fayard, 2000. – Т. 2. – 595 р.
7. Катаева Н.М. Русский концепт ВОЛЯ (От словаря – к тексту) / Н.М. Катаева: дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2004. – 180 с.
8. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2011. – 288 с.
9. Солохина А.С. О культурном концепте «свобода» / А.С. Солохина // Антология концептов. – М.: Гнозис, 2007. – С. 165–182.

References

1. Sternin, I.A. *Leksicheskoe znachenie slova v rechi* [Lexical word meaning in speech]. Voronezh, Izd-vo VGU Publ., 1985, 171 p.
2. Ahmanova, O.S. *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [The dictionary of linguistic terms]. Moscow, Sovetskaja jenciklopedija Publ., 2003, 608 p.
3. Popova, Z.D., Sternin, I.A. *Leksicheskaja sistema jazyka* [Lexical system of language]. Voronezh, Izd. Voronezhskogo GU Publ., 1984, 148 p.
4. Busel, V.T. (ed.) *Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy* [The big explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin', VTF "Perun" Publ., 2005, 1728 p.

5. The American Heritage Dictionary of the English Language. 4th Edition copyright. Houghton Mifflin Company. Available at: www.houghtonmifflinbooks.com/epub (Accessed 12 October 2016).

6. *Dictionnaire de l'Académie française* [Dictionary of the French Academy]. 9ème édition. Paris, Editions Fayard Publ., 2000, vol. 2, 595 p.

7. Kataeva, N.M. *Russkij koncept VOLYA (Ot slovarja – k tekstu)*. Diss. kand. filol. nauk [The Russian concept VOLYA (from dictionary to text). Cand. philol. sci. diss.]. Ekaterinburg, 2004, 180 p.

8. Vezhbickaja, A. *Ponimanie kul'tur cherez posredstvo ključevyh slov* [Understanding of cultures via keywords]. Moscow, Jazyki slavjanskoj kul'tury Publ., 2011, 288 p.

9. Solohina, A.S. *O kul'turnom koncepte "svoboda"* [About cultural concept "freedom"]. Moscow, Gnozis Publ., 2007, pp. 165-182.

В статье сделана попытка конструирования лексических полей концептов СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ путем выделения их концептуальных слоев (на материале политического дискурса Великобритании, Украины, Франции начала XXI в.). Определены микрогруппы в приведенных парцеллах, выявлены релевантные и отдельные составляющие лексических полей концептов СВОБОДА, FREEDOM, LIBERTÉ в трех языках.

Ключевые слова: концепт, поле, дискурс, парцелла, микрогруппа.

The article attempts to construct lexical fields of the Concept of FREEDOM by allocating their conceptual layers (on the material of the political discourses of Great Britain, Ukraine, France on the beginning of the XXI century). Microgroups defined in the above parcels, identified the relevant and the individual components of the lexical fields of concept FREEDOM in three languages.

Key words: concept, field, discourse, parcel, microgroup.

Одержано 7.11.2016.